

Cselényi István Gábor

A magyar görög katolikus énekek – II. Az oktoéch

Milyen úton-módon jutott el őseinkhez az ókori zenei örökség? A hiányzó láncszemet valószínűleg a *szír-görög egyház* jelenti. Régi énekeskönyveink mind utalnak arra, mely énekek származnak *Damaszkuszi Szent Jánostól* (=780), a pásztortól, „akire Dávid hárfája szállott”, vagy az „édeshangú” *Szent Kozmától* és *Józseftől*.¹ Tudjuk, a Damaszkuszi szerzeménye a papi temetés 26 énekverse és mintegy 64 kánon, köztük a karácsonyi, vízkereszti, mennybemeneteli és a húsvéti. Mivel énekei először Konstantinápolyban hódítottak teret, innen adódik, hogy sokan úgy vélik: görög dallamokról van szó. Valójában a Damaszkuszi-féle szintézis döntően *kis-ázsiai jellegű*, s így lényegében az ősegyház előző századainak dallamvilágát viszi tovább, azokat az előzményeket is, amelyekről szóltunk. Behatóbb elemzés szerint dallamainkban az ún. floritúrák, a díszítő elemek, cikornyák emlékeztetnek erre a kis-ázsiai előtörténetre.²

Cselényi István Gábor görög katolikus teológiai tanár (Nyíregyháza).

Ennek a szír-görög korszaknak eredménye a *nyolchangú énekrend* is. Az *oktoéchosz* (oktoéchos) kifejezés először 500 táján, János maiumi püspök egyháztörténeti munkájában szerepel.³ Mindmáig vitatott, mit kell értenünk itt az oktoéch alatt. Valószínűleg még nem nyolcféle hangsort (skálát), csupán szöveg- és dallammintákat (patterneket).⁴ Az arabok „makám”-nak, a görögök „nomosz”-nak nevezték ezt a rendszerezést. A szír és a zsidó zene is már az 5. század előtt közismert dallamfordulatok alapján csoportosította énekeit; a szír hagyomány keleti párhuzamokhoz hasonlóan szimbolikus jelentést is tulajdonított az *échosok*nak: az *oktoéchost* négy alaptulajdonság (hideg, meleg, nedves, száraz) kombinált megnyilvánulása szerint alkalmazta bizonyos ünnepek jellemző hangscsoportjaiként. Damaszkuszi Szent Jánosnál aztán az *oktoéchosz* a nyolc vasárnapra szánt himnuszgyűjtemény címe. Bizáncban a kifejezés már skálajelentést nyert: négy autentikus és négy plagális (fő- és mellék-) hangsor megjelölése.⁵

A bizánci egyház nyolc ékhsza a következő ún. *modális skálákat* takarta: dór (1. hang), fríg (3. hang), líd (2. hang), mixolíd (4. hang) és ezek mellékskálái: a hipodór (5. hang), hipofríg (7. hang), hipolíd (6. hang), hipomixolíd (8. hang), melyek a későbbi mollnak, lokriszinek, dúrnak és a visszatérő dórnak felelnek meg. Jegyezzük meg: a nyugati liturgiában, annak gregorián énekeiben is ugyanezek a hangsorok szerepelnek, azzal az eltéréssel, hogy ott a fő- és a mellékskála az egymást követő modusokban található (az 1. modus dór, a 2. hipodór stb.). A nyugati egyházzene nemcsak ebben tért el a keleti mintá-

¹ Legeza József: „Vonások a keleti egyházi zene történetéből”, *Keleti Egyház* 1934. április, 127.

² Uo. 128.

³ Rajeczky Benjámín: *Mi a gregorián?* Budapest 1980. 19.

⁴ Pávich Zsuzsanna: „Az ószövetségi zene vallástörténeti és művelődéstörténeti jelentősége”, *Zeneiskolai tanárok folyóirata* 1984. szept. 26.

⁵ Rajeczky: i. m. 78.

tól, hanem abban is, hogy a 11. századtól áttértek a tetrachordos rendszerről a hexachordokra.⁶

A bizánci énekrend modális skálái még eleven összefüggésben álltak az ókori tetrachord-rendszerrel. Így az 1. hang a tetrachord 2. hangjára zárult, a 3. échos a 3. lépcsőre, a 2. a 4-re és a 4. a tetrachord alaphangjára. Míg itt inkább csak a középső tetrachord szerepelt, az 5–8. hang már az első tetrachordot is feltételezte, s megint aszerint, hogy annak melyik hangjára zárult a dallam („finalis”), alakultak ki a különböző skálák. Sokszor nem annyira a finalis, mint a dallam kiterjedése mutatott a plagális jellegre.

A bizánci skálák – ha módosult formában is – de kimutathatók a *mi okto-échiünkben* is. Itt persze figyelembe kell vennünk, hogy az ősi dallamkeretek többszörös áttétellel jutottak el hozzánk, és – kottairás hiányában – sokszorosan átalakultak. Az is valószínű, kevesen voltak az échosok eredeti tartalmának tudatában.

Mindennek ellenére még énekeink mai formájából is megállapítható: az 1. hang dallamai dór keretet futnak be.

Is- ten az Úr, és megvilágosít min- ket,
ál- dott, a- ki az Úr ne- vé- ben jő.

Dórosak az 1. hangú sztichirák, sőt még a különleges mintadallamok, így a „Dicséretes vértanúk” kezdetű is:

Is- te- ni böl- ces- sé- gű, bol- dog .....
ékesítetted a te isteni szolgálatra fölszentelt ru háza-to-dat

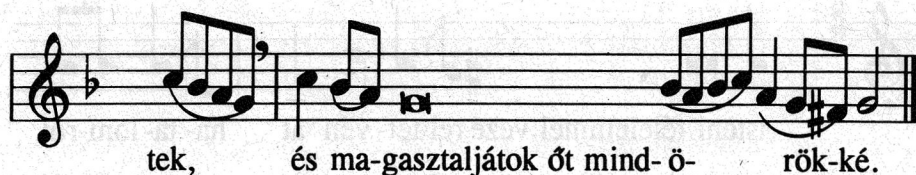
⁶ Cselényi István: „A Hajdúdorogi Egyházmegyében használatos dallamkincsünk”, *Jubileumi Emlékkönyv*, 1987. Nyíregyháza. 184.

isteni félelemmel vezé-rel-tet-vén át ha-ta-lom-ról
 ha-ta-lom-ra, és dicsőség-ből di-cső-ség-be,
 e-se-dez-zél é-ret-tünk, a-ján-dékozzon lelkeinknek bé-
 kes-sé-get és gazdagke-gyel-met.

Egy-egy hangon belül a reggeli zsoltó (utrenye) kánonjai tartogatják a legkülönlegesebb dallamokat. Az 1. hang kánonjának ódái is tükrözik a dőros jelleget, így a 8. óda:

A há-rom Izrael-ifjú az égő ke-men-cé-ben,
 mint tisz-tí-tó tűz-ben, az i-gaz hit e-ré-nye
 ál-tal a-ranynál tisztábban tündökölt ki-ált-ván:
 Áld-já-tok az Urat, az Úr minden művei, é-ne-ke-l-jé-

Ugyanígy dóros, sőt tényleg hipodór az 5. hang, hiszen befejezése az alsó tetrachordban zárul. Ez persze mai értelmezésünkben eol vagy moll skála, de értelmezhető dórként is. A tropár-dallam:

A szentmiséből ismert Miatyánk-dallam éppen az 5. hangú sztichira dallama:

Mi A-tyánk, ki a mennyekben vagy, szen-tel-tes-sék meg a te ne-ved,
jöj-jön el a te or-szá-god, le-gyen meg a te a-ka-ra-tod,
mint a mennyben, úgy a föl-dön is! Min-den-na-pi ke-nye-rün-ke-t
add meg né-künk ma, és bo-csásd meg a mi vét-ke-in-ke-t,

amint mi is megbocsátunk az ellenünk vétők-nek, és ne vigy minket a

kí-sér-tés-be, de sza-ba-díts meg a go-nosz-tól!

A reggeli zsolozsma ódái is őrzik ezt a felépítést: íme az 1. óda:

Kánon

A lo-vas had-se-re-get Krisz-tus az ő ma-gas

jobb-já-val ősz-sze-tör-ve, a Vö-rös-ten-ger-be

fül-lasz-tá, az izra-e-litákat pe digmegszabadí-tá,

kik győ-zel-mi é-ne-ke-t é-nek-lé-nek.

A 3. hang fríg jellege is nyilvánvaló. Ezúttal a „prokimen-típusú” dallamok álljanak itt bizonyítékul:

Prokimen

Mond-já- tok a po- gá- nyok kö- zött,
 hogy az Úr or- szá- gol, ki ősz- sze- szer- kesz- té
 a föld kerek- ségét, mely nem fog in- ga- ni.

"Minden lélek"

Min- den lé- lek di- csér- je az U- rat,
 di- csér- je az U- rat!

A 7. hangban a sztichira előverse őrzí a fríg jelleget.

Vidd ki a tömlőből lelkemet, hogy dicsérjem a tene- ve- det!

Sajnos, maga a sztichira felborítja ezt a logikát, határozottan mixolíd (dúr) jellege van mai énekrendünkben.

Am a tetrachordok egybevágósága alapján a kánon-ódák *ti* végződése *mi*-ként, fríg zárásként is értelmezhetők (1. óda):

Ki a sem- mi- ség-ből min-dent lét- re-hoz- tál
I-géd ál-talal- kot- va és Lel-ked ál- tal
tö-ké-le-te-sít- ve, min-den-ha-tó U- ral-ko-dó,
a te sze-re-te-ted-ben e-rő- síts meg en- gem!

Mivel énekeink sokszor fejeződnek be *mi*-n, *ti*-n, ezért keltik a „befejezetlenség” érzetét, valójában, amint láthatjuk, ősi modális skálák jelenlétéről van szó. Semmiképp sem lehet tehát szó dallamaink „lekerekítéséről”, mai fülhöz idomításáról.

A dúros hangok közül a 4. hang egyértelműen mixolíd. A tropár-dallam:

Di-cső- ség az Atyának és Fiúnak és Szent- lé- lek- nek,
most és min- den- kor és örökkön ö- rök- ké, a- men!

Csodálatos (hipo)mixolíd dallamot hordoz a 8. hang egyik mintadallama, az „Ó, dicsőséges csoda” kezdetű (ld. a sorozat I. részében, a 36. oldalon).

Ugyanez mondható el a 8. hangú tropárról is:

Le-szál-tál a ma-gas-ság-ból, ir-gal-mas U-runk,

s el-fo-gad-tada há-rom-na-pi sí-ri nyu-gal-mat,

hogy minket is megsza-ba-díts a szen-ve-dé-sek-től,

ki föltámadásunk, életünk vagy, Uram, di-cső-ség né-ked!

Míg a 8. hangú sztychira (hipo)dóriba „csúszott át”, a reggeli zsolozsma ódáiban megmaradt az eredeti norma:

A te kézin-té-sedre, U-ram, tö-mör-ré vál-to-zott

a folyékony ter-mé-szetű víz, és Iz-ra-el a-zon

szá-raz lábbal át-ke-l-vén győ-zel-mi é-ne-ket

é- ne- kel né- ked.

Több gondunk van a 2. és 6. hanggal, ha az énekek befejezéséből indulunk ki. Ha azonban a dallamok kereteit felvázoljuk, kiviláglik, hogy dúros dallamok, ilyen a 6. hangú sztichira, pl. a „Mennyei király” vagy a 2. hang sztichirájának íve.

A 6. hangú sztichira:

Meny-nyei Ki- rály, Vi- gasz- ta- ló, i- gaz- ság- nak Lel- ke,

ki min- de- nütt je- len vagy és min- de- ne- ket be- töl- tesz,

min- den jó- nak kút- fe- je és az é- let- nek meg- a- dója,

jőjj el és lakozzál mibennünk, és tisztíts megminket minden szennytől,

és üd- vö- zítsd, Jó- ság- os, a mi lel- kün- ket.

A 2. hangú sztichira (a liturgiából):

Sok esz- ten- dő- re, U- ram, lát- tuk az i- ga- zi vi- lá-

gos-sá-got, vet-tük a meny-nye-i Szent-lel-ket,
 meg-ta-lál-tuk az i-gaz hi-tet. I-mádjuk az oszthatatlan Szenthá-
 rom-sá-got, mert ez üd-vö-zít-t min-ket.

A magyar oktoéch zenei rendjét így foglalhatnánk össze, ha egy képzeletbeli lépcsőn haladunk fölfelé: hipolíd = dúr: 8. hang; hipodór = eol = moll: 5. hang; hipofríg = lokriszi: 7. hang; hipolíd = dúros keret: 6. hang; mixolíd: 4. hang; dór: 1. hang; fríg: 3. hang; líd = dúros keret: 2. hang.

A „hangok” Bizáncban nemcsak zenei skálák, hanem hangulatok, emberi alkatok kifejezői is voltak. Rítusunk énekei is kötődnek egy-egy hangulathoz. Az 1. bolgár hangú sztichira pl. számunkra gyászos jellegű, az 5. hang – a feltámadási kánon vagy a legismertebb Miatyánk-dallam miatt – diadalmas, a 3. hang színes, dallamos, boldog, a 6. hang egybefonódik a *Valóban méltó*-val vagy a *Mennyei királlyal*, a 2. hang a *Láttuk az igazi világosságot* kezdetű himnusszal, s így az áldozással.

Az oktoéch nemcsak mintadallamokat, centonizáció alkalmazását jelenti, hanem a keleti egyházi év felépítésében is szerepet kapott. Bár sokak előtt érthetetlen ennek az eredete, jegyezzük meg, itt is zsidó liturgiai hatással kell számolnunk. Amint hanukka ünnepkörében naponta eggyel több gyertyát gyújtanak, úgy a keleti egyházban húsvét első hetében végigfutnak a nyolc hangon, majd nyolchetes ciklusokban egy-egy hetet egy-egy hangnak szentelnek. Mindegyik „hang” meghatározott istentiszteleti formák szövegeit tartalmazza, egész hétre, főleg szombat-vasárnapra elosztva, utóbbi egységet – a szombat esti, vasárnap reggeli zsolozsmát, a vasárnapi liturgia és délutáni zsolozsma énekeit – mind a mai napig nyilvánosan is énekeljük templominkban, ezek húsvét meghosszabbításait jelentik (vö. feltámadási tropárok). Így az oktoéch, a „nyolchangú énektár” egybefonódik az ünnepek ünnepélyével, húsvéttal, annak a „nyolcadik napnak” a megélését jelenti, amely a világ végéig tart Kelet szemlélete szerint.

Folytatjuk

Helyesbítés

A cikksorozat 1. számában, a 38. oldalon súlyos értelemzavaró hiba került a szövegbe. *Szent István* helyett: *Szent Isten* olvasandó. *A szerk.*